

Sekulärt och kristet i samverkan i pilgrimsvandrandet

Några aspekter på pilgrimsrörelsen under medeltiden och i vår tid

*Och man ska känna dig som doften
från någon närbelägen trädgård
och som de sjuka älskar sina
mest kära saker, ska man älska dig.*

Rainer Maria Rilke

Pilgrimsvandrandet kan sägas vara allmänmänskligt. I olika form och med olika förtecken återfinns pilgrimsvandrande i åtskilliga stora trostraditioner. Man kunde säga i flera religioner. Begreppet religion är enligt min mening inte helt lätt att använda. För det första finns det ingen enhetlig betydelse av begreppet och för det andra finns det traditioner som vi gärna betecknar som religioner medan de själva ställer sig tveksamma till den beteckningen. För enkelhets skull använder jag här ändå begreppet religion för att beteckna traditioner som präglas av en existentiell helhetssyn på tillvaron.

Man brukar räkna två religioner eller religionssystem till världens äldsta, nämligen den judisk-kristna traditionen och den hinduiska religion som växer fram inom Indus-kulturen. I båda fallen räknar vi med en utveckling som sträcker sig över tre tusen år.

I många framställningar ses dessa båda system som varandras motsatser. Men det finns också intressanta försök att skildra avgörande likheter mellan dem. Ett av de mest utmanande och intellektuellt spännande försöken i den vägen kan man finna hos den brittiske, katolske benediktinermunken Bede Griffiths (1906-1993). Hans skrift "Äktenskapet mellan öst och väst" skildrar ingående iögonfallande likheter mellan kristet och hinduiskt tänkande och praxis. Griffiths kallades Swami Dayananda och levde till det yttre som en from hindu. Han gick barfota omkring med kläder i solens färg. I sitt ashram Shantivanam (den heliga Treenighetens ashram) bads dagligen böner med texter från Psaltaren, oftast sjungna på det sätt som förknippas med den hinduiska tempelsången. Jag besökte Bede Griffiths en gång 1980 i hans ashram.

För Griffiths kan religioner delas in i de semitiska (judendom, kristendom, islam) och de orientaliska (hinduism, buddhism, taoism). I båda dessa system finns i grunden en mystik, en övertygelse om det heliga som inte kan kontrolleras eller fångas in av människor. Det heliga överskrider, transcenderar. I tidigkristen tradition återgavs detta med det fundamentala ordspråket *Deus semper maior* (Gud är alltid större).

*

På flera sätt finns pilgrimstanken integrerad i olika religiösa system. Det är sant att själva vandrandet inte alltid varit centralt. Tankefiguren "att vandra till det heliga" är dock fundamental som en av flera möjligheter att tolka människans livsvandring. Känt är detta uttryck bland annat hos Birgitta Birgersdotter, den heliga Birgitta av Vadstena.

I kristen tradition kan man återfinna en omfattande vandringstradition under högmedeltiden

och en återupptäckt av pilgrimsvandrandet under 1990-talet. Vi ska i det följande skildra några kännetecknande drag i det kristna pilgrimstänkandet under dessa två perioder då man med säkert kan veta att pilgrimsmotivet varit förknippat med ett omfattande fysiskt vandrande. Sannolikt har människor i kristen tradition alltid vandrat med mer eller mindre uttalade pilgrimsmotiv. Men det är uppenbart att i den kristna tradition som utvecklades under 1500-talet - med inspiration av dem vi kallar reformatörerna - har inte själva vandrandet uppmuntrats.

Martin Luther ställde sig negativ till själva vandrandet. Han menade att pilgrimsvandrandet borde upphöra. Hans argument för denna hållning kan man endast förstå, enligt min mening, om man först återger den rådande pilgrimsteologin och den praxis som utvecklats inom främst romersk-katolsk tradition i Luthers samtid. Jag återkommer till detta.

Nu vill jag endast markera att kristen tradition under lång tid levt utan att pilgrimsvandringar i organiserad form genomförts. Själva tanken på "att vandra till det heliga" har funnits kvar. Det klassiska exemplet är den mycket spridda och lästa boken "The Pilgrim's Progress" av John Bunyan (1628-1688). På svenska kallades boken "Kristens resa" med undvikande av ordet pilgrim.

Men det är också värt att nämna att i den svenska psalmboken återfinns ordet pilgrim på flera ställen. I 1937 års psalmbok har jag funnit fem tillfällen, i 1986 års psalmbok åtta gånger.

Detta innebär att själva tanken på att identifiera sig själv som kristen pilgrim i huvudsak varit accepterat inom till exempel den Svenska kyrkan med evangelisk-luthersk bekännelse. Det är *vandrandet* som kritiken riktat in sig på, inte *tankemönstret*. Att vandrandet har uppfattats problematiskt hänger enligt min mening nära samman med Martin Luthers kritik på 1500-talet och de omständigheter som föranledde Luthers kritik.

Det kan vara intressant att notera att tanken på den kristnes liv som en pilgrimsvandring har rötter långt tillbaka i tiden. Redan de tidiga eremiterna på 300-talet och 400-talet kunde se sitt kristna liv som en vandring, en pilgrimsfärd, till det himmelska målet. Dessa tankar spreds på olika håll och utgjorde under medeltiden kristet allmångods. Varje kristen levde ett pilgrimens liv, "*vita est peregrinatio*". När man därför på pietistiskt håll i främst den evangeliska delen av den västliga kristna traditionen från tidigt 1700-tal talade och sjöng om den kristnes liv som en pilgrimsvandring knöt man an till ett äldre tänkande med rötter i den gamla kyrkan.

Medeltida pilgrimsteologi

Den kristna pilgrimsrörelsen har sannolikt sitt upphov i den vördnad den tidiga kristna kyrkan visade för de kristna martyrererna. Det är naturligt att det bland de tidiga kristna fanns en längtan att resa till Rom för att där visa vördnad och samhörighet med de tidiga martyrererna Petrus och Paulus. Rom kom därmed tidigt att utgöra en central pilgrimsort.

Det har alltså en särskild betydelse att peka på de **platser** till vilka pilgrimsfärderna gick. Det var egentligen bara en plats som kunde konkurrera med Rom, huvudstaden i det Heliga Landet, Jerusalem. Den förste martyren var Jesus. När vi talar om Stefanos som den förste kristne martyren glömmar vi hur skildringen om honom är modellerad utifrån Jesusberättelsen. Detta gäller inte minst hur Stefanos strax före sin död ber Gud förlåta dem som avrättar honom.

Men Jesu grav var tom. Kejsar Hadrianus (76-138) hade dessutom medvetet byggt ett tempel till Venus ära ovanför den plats som angavs vara Jesu grav. Det blev därför omöjligt att egentligen besöka Jesu grav. De första kristna pilgrimerna till Heliga Landet bar på en önskan

att besöka de heliga platser som omtalas i de bibliska skrifterna men den uppgiften mötte i flera fall stora hinder.

Man kan möjligen dela in pilgrimsmålen i olika kategorier:

- 1 Palestina – de bibliska berättelsernas land
- 2 Martyrstaderna Rom där främst Petrus och Paulus avrättats men även en rad andra till exempel Bartholomaios
- 3 Andra helgonplatser där smånången Jakobs grav i Compostela i norra Spanien kom att inta en särplats. Strax därefter blir Nidaros med helige Olavs grav ett pilgrims mål i norra Europa.
- 4 Bekännarnas platser som till exempel Martin av Tours
- 5 Platser kända för uppenbarelser och mirakel
- 6 Mål förknippade med Jungfru Maria.

Hela frågan om vart man skulle vandra utvecklades snabbt. Redan i tidigkristen tid fanns en ymnig flora av olika platser förknippade med olika motiv. Känt är till exempel ärkebiskop Johannes av Konstantinopel, han som fick tillnamnet Guldmun (Chrysostomos) på grund av sin stora förmåga att predika. Johannes rekommenderade i en predikan i mars år 388 att de kristtrognas skulle vandra till ”Jobs dynghög”, mer värnadsvärd än någon jordisk monarks säte. Från Jobs dynghög kan människan ernå bland annat gudomlig visdom och tröst, enligt Johannes. Man spårar i denna predikan en kritik mot de alltför långa och vidlyftiga pilgrimsresorna som kanske inte ens ger lika mycket som reflektionerna och begrundan vid en enkel dynghög på landsbygden.

Under medeltiden utvecklades en rad olika **motiv** för att påbörja en pilgrimsvandring. Det är omöjligt att skildra uttömmande alla dessa motiv som förbands med pilgrimsvandringar. Jag skulle mer generellt vilja säga att nästa alla motiv från den kristna tros läran kunde – och kan – belysas utifrån pilgrimsvandringens villkor.

Ett försök att strukturera motiven kunde se ut såhär:

- 1 Den inre växten – att komma närmare sitt andliga centrum, sitt liv.
Ett relativt individuellt motiv.
- 2 Exilen. Att som eremiterna vandra till en skyddad plats för att under längre eller kortare tid leva ensam i en självvald exil. Här kunde man nämna bibelord: ”Ty här på jorden har vi ingen stad som består, men vi söker den stad som skall komma.” Hebreerbrevet 13,14. ”I tro dog alla dessa utan att ha fått vad de hade blivit lovade. De hade bara sett det i fjärran och hälsat det och bekänt sig vara gäster och främlingar på jorden.” Hebreerbrevet 11,13.
- 3 Botgöring, gottgörelse, avlat. Detta är den satisfaktoriska pilgrimsvandringen där målet är att gottgöra en skada, en synd så att en försoning kan äga rum med dem som farit illa genom de begångna synderna.
- 4 Vandringen som ett straff. Här tonas det sonande draget ner och kvar blir ett ålagt strafförfarande.
- 5 Missionsuppdraget – att vandra till människor och trakter där evangeliet om Jesus inte nått.
- 6 Korståg – här blir pilgrimsvandringen ett instrument för främst politiska målsättningar.

Det som kom att utgöra grund för Martin Luthers starka kritik mot pilgrimsvandrandet berör närmast punkt tre här ovan, det vill säga den teologi som låg till grund för den satisfaktoriska pilgrimsfärden.

Pilgrimsvandringen som gottgörelse

I den högmedeltida sakramentsläran utgjorde *botens sakrament* en hörnpunkt. Den

utvecklades utförligt men kunde för den enskilde erbjuda svårigheter att helt förstå och omfatta.

Den grundläggande sakramentala akten utfördes i bikten där den biktande inför en katolsk präst bekände sina synder. Själva sakramentet förutsatte tre akter: hjärtats förkrosselse, munnens bekännelse och den satisfaktion som biktprästen föreskrev.

Den biktande erhöll absolution eller förlåtelse, om biktfadern hos den biktande uppfattade att det förelåg en ärlig förkrosselse i hjärtat och en klar muntlig bekännelse. I denna absolution gavs förlåtelse från de "eviga straff" som var förbundna med den bekända synden. Men till den begångna synden knöts också "temporära straff" som gällde relationen till människor som varit illa på grund av det inträffade. Här kunde biktfadern föreskriva satisfaktion, gottgörelse, som skulle befria den biktande från dessa temporära straff.

Enligt den katolska skolastiska teologin hade Kristus utfört en rad goda gärningar som han inte behövde för att räddas och frälsas. Han var ju enligt kyrkans lära syndfri och behövde inga goda gärningar för att ernå gudomlig befrielse och räddning. Värdet av dessa "överskjutande" förtjänster hade kyrkan av Gud erhållit förfoganderätt över. Så lärde den medeltida kyrkan. Till dessa överskjutande förtjänster räknades också en rad förtjänster som helgonen och andra godhjärtade och gudfruktiga människor begått. Dessa senare behövde bara en bråkdel av förtjänsten av de gärningar de utfört. De överskjutande förtjänsterna förvaltades av kyrkan.

Det var ur detta "förråd av förtjänster" som kyrkan kunde ösa när den till botfärdiga människor erbjöd *avlat* (befrielse från timliga eller jordiska straff). På detta sätt kunde kyrkan byta ut en gottgörelse som motsvarade den skada som synden medfört mot en lättare gottgörelse eller efterskänka gottgörelsen helt och hållet.

Under medeltiden knöts även avlaten till penninginsamling för uppförandet av den stora Peterskyrkan i Rom. På så sätt kunde man "köpa" satisfaktion både för sig själv, sin familj och dem man önskade gynna liksom för döda familjemedlemmar.

När sedan pilgrimsvandrandet blev en del av gottgörelsen, ofta krävd av kyrkans präster, kommer vandrandet i ett nytt ljus. Det är här som Martin Luther reagerar.

Det ska sägas att avlaten i romersk-katolska kyrkan idag är nedtonad och av väsentligt mindre betydelse. Dock utgör avlaten fortfarande en del av officiell katolsk doktrin och ingår i den erkända katolska katekesen.

Luthers kritik av satisfaktionen

För Martin Luther var det omöjligt att acceptera att kyrkan förfogade över förtjänster som helgonen och andra samlat in utan att de själva behövde dem. Hela tänkandet med förtjänster inför Gud var för Luther omöjligt. Ingen kan åberopa förtjänster inför Gud. Än mindre kan man köpslå, sälja och förvärva, sådana förtjänster.

För Luther gällde med osviklig konsekvens att människan räddar sitt liv "av nåd". Man kunde säga att liksom varje människa tar emot sitt biologiska liv som en gåva, så tar människan i nöd och oro och anfäktelse emot nytt friskt liv som en gåva i tro på Jesus Kristus. Ingen människa

kan skaffa sig liv själv, på egen hand. Det är inte heller den enskilda människan som i den biologiska förlossningen skaffar sig liv. Det biologiska livet är helt och hållet givet. Enligt Luther avslöjar detta ett mönster, givet av Gud i skapelsen. Detta mönster för med sig ett perspektiv av mottagande, av erhållande av något som är större. *Människans liv är större än hon själv*. Ingen människa förfogar helt över sitt eget liv. Detta synsätt får en rad konsekvenser för människans livsföring.

I Luthers 95 teser från 1517 nämns inte pilgrimsvandringar. Men i en förklaring till teserna ett år senare kommer kritiken desto starkare. Här menar Luther att de som genomför en pilgrimsvandring bara för att få avlat förtjänar ingenting. Tvärtom utsätter de sig för åtlöje när de negligerar Kristus och sin nästa därhemma. Det är bättre att stanna hemma än att komma hem med avlat från Jerusalem och Rom.

Om pilgrimsvandrande kan utgöra en tvångshandling för att erhålla frihet från skuld, så pekar Luther på den frihet som ges redan i absolutionen. Det krävs ingenting utöver den förlåtelse som ges människan vid uppriktig bön.

Sekulärt och kristet har redan under medeltiden ett samband i pilgrimsvandrandet. Det handlar inte endast om alla de mänskliga problem som orsakar själva vandrandet. Det är lätt att föreställa sig vilka trauman som ligger bakom de ålagda pilgrimsvandringarna som syftade till att gottgöra. Det kanske rentav kan vara så att de pilgrimsvandringar som utgjorde ålagda satisfaktionshandlingar gällde svårare brott. En pilgrimsvandring från till exempel Sverige till Santiago de Compostela tog lång tid i anspråk och utgjorde därmed också ett kostsamt företag. En sådan vandring fick noga genomtänkas.

I dessa satisfaktionsvandringar kan lätt återfinnas människolivets allra svåraste lägen.

Vi känner nu också till att personer med god ekonomi under medeltiden kunde leja drängar att gå å deras vägnar för att erhålla satisfaktion för begångna brott. Därmed öppnas dörren för pilgrimer som egentligen inte själva var berörda utan bara gick sin vandring därför att de betalats av sin arbetsgivare att vandra den stipulerade sträckan.

På samma sträcka vandrade alltså under medeltiden människor med de mest skilda motiv. Där kunde återfinnas de som ålagts att vandra på grund av egna brottsliga handlingar. Där kunde finnas de som gick å andras vägnar. Där fanns de som uppfattade vandringen som en missionshandling för att sprida evangeliet. Där fanns de som drevs av en antisemitisk övertygelse. Och där fanns de som själva längtade efter att komma närmare livets hemligheter, närmare Gud, närmare sitt eget liv.

Vår tids pilgrimsvandrande

Själv fick jag under tre år i Indien på nära håll möta och erfara den hinduiska pilgrimsrörelsen. I förstone var jag inte beredd, och jag kände mig utanför. Det tog ett tag och jag behövde hjälp av goda indiska teologer för att förstå att dessa hinduiska pilgrimsvandringar hade en djup mänsklig dimension.

Hinduerna vandrade i stora skaror med syfte att nå det heliga i tillvaron och inte minst i sig själva.

Mitt möte med Bede Griffiths den 1 mars 1980 fick stor betydelse för mig. Här mötte jag för första gången en genomtänkt kristen teolog som tog hinduismen på djupaste allvar och som kunde förmedla en syn där hinduism och kristendom inte var varandras fiender. Själv var jag

under mina år i Indien (1978-1980) formellt utsänd av Svenska kyrkan som missionär. Min praktiska uppgift var att som docent vid Lunds universitet gå in som professor vid fakulteten i Tamilnadu Theological Seminary (TTS). Detta seminarium hade från första början arbetat med en accepterande hållning gentemot både hinduism, islam och judendom. Jag blev snabbt en del av detta.

Det teologiskt intressanta gällde det genombrott av kristen människosyn som här gjorde sig gällande. Jag fick plötsligt handfast lära mig att kristen tro tvingar mig till ett accepterande av mänsklig vördnad för det heliga. De gryende religionsdialogerna ägde rum i seminariets stora hall. Men därtill kom att alla studenterna, blivande präster i Sydindiens evangeliska kyrkor (ca 180 studenter under ett år på TTS under min tid) fick lära sig att möta representanter för andra religioner med aktning och vördnad. Vi hörde samman, vi som reflekterade kring människans villkor på väg till det heliga.

Redan här upptäckte jag att min kristna tro snarare band mig samman med andra människor av annan tro än särskiljde mig. Kristen tro innebar primärt att människan hörde samman med andra människor och med Guds natur, eftersom Gud hade skapat både människor och natur.

Nyupptäckten av pilgrimsvandrandet i Sverige är i huvudsak en företeelse på 1990-talet. Under detta årtionde bildas Vadstena pilgrimscentrum, det största pilgrimscentrat i Sverige som alltjämt med personal och frivilliga förmår bistå, uppmuntra och förmedla konstruktiv kunskap. Samtidigt bildas också föreningen Pilgrim i Sverige (idag: Riksförbundet Pilgrim i Sverige) med en målsättning att arbeta med certifiering av leder och därmed uppmuntra till pilgrimsvandring på upptrampade stigar, på vägar som pilgrimer vandrat sedan medeltiden.

När det gäller vår tids pilgrimsvandrande skulle jag gärna stanna inför de fyra relationer som ofta lyfts fram som fundamentala för pilgrimsfärder:

1 Relationen till min nästa. Vid varje pilgrimsvandring, särskilt under den tysta vandringen, dyker minnen upp som påminner om möten med andra människor. Det är minnen som till en del kan vara dömande, klandrande och erinra om sådant man helst vill glömma. Men det kan också vara euforiska minnen som får vandraren att smila och dra på munnen. Erinringar kan verkligen åstadkomma de mest skilda effekter.

2 Relationen till naturen. Det är nu åtskilliga år sedan pilgrimsvandrandet började förknippas med kampen för en medveten hållning i klimatfrågan. Det kom tidigt att kallas Green Pilgrimage och det lever kvar med stor kraft. Få delar av pilgrimsrörelsen står mitt hjärta så nära som denna del.

Utan minsta kunskap om klimatkrisen kan varje pilgrim som vandrar i landskapet gripas av en vördnad för Guds natur. Och samtidigt en ruelse över hur mycket vi förstört och förbrukat. Sambandet mellan pilgrimsrörelsen och klimatrörelsen är egentligen självklar och har sakta byggts upp steg för steg. Pilgrimscentrum i Vadstena har nyligen tagit initiativ till en samlade vandring för hela klimatrörelsen under parollen "Walk for future". Det handlar om en vandring från Vadstena till FNs klimatkonferens i november 2021 i Glasgow.

3 Relationen till Gud. Pilgrimsvandrandet väcker frågor om livets yttersta. Vad är meningen med mitt liv, vem ville mitt liv? Varför finns jag här? Och vad är mitt liv egentligen? Fråga efter fråga tvingar fram en reflektion kring tillvarons yttersta kraft. Finns det en Gud som vill människan väl?

Om mitt liv är en gåva – från Gud – hur förhåller jag mig då till den Gud som gett mig livet?

Eller är allt bildspråk? Talar vi i symboler och låter symbolerna ge sina budskap?
Hur lever jag i relation till det som är allt?

4 Relationen till mig själv. Det är tveklöst den svåraste relationen av dessa fyra. Vem är jag egentligen? Och hur finner jag en hållbar relation till mig själv? Varje pilgrimsvandring har dessa frågor som ett underliggande perspektiv.

Nu menar jag att **samverkan mellan sekulärt och kristet** i vår tids pilgrimsrörelse är alldeles uppenbar och alldeles nödvändig. Det finns i den samtida pilgrimsrörelsen knappast någon konfessionell kontroll, än mindre någon utmönstring av människor på grund av deras motiv att vandra. Vad jag förstår är alla som önskar vandra välkomna. Det är självklart att människor med sekulär identitet är lika välkomna som de som för med sig en kristen tro.

Det har påståtts att de flesta pilgrimer i vår tid har en attraktion till de långa vandringarna. Det är möjligt att så är fallet. I svenskt perspektiv kunde man enligt min uppfattning hävda att de flesta vandringar är korta vandringar, några timmar en lördag, en förmiddag eller en eftermiddag. Det är möjligt att pilgrimerna på de långa vandringarna till exempelvis Santiago de Compostela är fler till antalet.

Då inställer sig frågan om det möjligen förhåller sig så att de långa vandringarna attraherar fler deltagare med sekulära motiv medan kortare vandringar över några timmar mer tilltalar människor med förankring i kristen tro. Detta är fortfarande oklart men mycket talar för att det förhåller sig på det sättet.

Till detta kommer en reflektion kring **vägen och målet**. Det är en fascinerande tanke att de som väljer den långa vandringen, företrädesvis mer sekulära vandrare i vår tid, är mindre intresserade av målet. Den eventuella förekomsten av relikerna är ganska ointressant, vare sig relikerna är ”äkta” eller ”oäkta”. Det är vägen som är målet. De vandrar för vägens skull. Det är under vägen som något sker, inte primärt en väntan på något okänt vid målet.

För de pilgrimer som vandrar kortare sträckor kan lättare tanken på pilgrimsvandringen som en symbol för hela livet infinna sig. Då blir plötsligt målet viktigt. Inte därför att det skulle finnas relikerna. För den evangeliske kristne ter sig relikerna sannolikt mindre angelägna. Men därför att målet står som en symbol för livets slut. Och det är någonting alldeles avgjort fångslande, pockande och utmanande. Hur hanterar jag det faktum att jag en gång ska dö? Varje pilgrimsvandring i vår tid kan sägas ställa den frågan mer eller mindre tydligt, menar jag.

Det är nu alldeles tydligt att både under medeltiden och i vår tid finns ett samband mellan sekulärt och kristet. Människor från de mest skilda världar vandrar tillsammans och kan på vandringen ibland vara till varandras hjälp.

Detta gäller också generellt, allmänmänskligt, enligt mitt förmenande. Vandrandet för med sig en dimension av livskvalitet som inte låter sig fångas av någon religion. *Den största otjänst man kan göra pilgrimsrörelsen är att låsa in den i förutsägbara bås. Pilgrimsrörelsen är större, släkt med det djupt mänskliga.*

*I shall be telling this with a sigh
Somewhere ages and ages hence:
Two roads diverged in a wood, and I –
I took the one less travelled by,*

And that has made all the difference.-

Martin Lind

